

Іванчук Н.В.,

магістр Національного університету “Острозька академія”

ФОРМУВАННЯ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджуються теоретичні та практичні аспекти формування активів підприємства на прикладі ВАТ “Рівнеазот”. Пропонуються шляхи удосконалення структури активів та пасивів підприємства для забезпечення фінансової стійкості та ліквідності.

The article investigates theoretical and practical aspects of enterprise’s assets’ forming after the example of open joint-stock company “Rivneazot”. The author offers the ways to improve assets’ and liabilities structure in order to provide financial stability and liquidity.

Постановка проблеми. Величина активів підприємства залежить від обсягу фінансових ресурсів, якими воно володіє. Структура покриття активів джерелами формування безпосередньо впливає на фінансовий стан підприємства. Оптимально сформовані активи, за рахунок певної структури фінансових ресурсів, дозволяють підприємству безперервно здійснювати свою діяльність, підтримувати на достатньому рівні свою платоспроможність, а також мати певний резерв коштів для швидкого реагування у непередбачуваних ситуаціях, коли раптово настане необхідність сплачувати свої борги. Тому тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Активи підприємства та джерела їх формування досліджували такі вчені, як І.О. Бланк, А.М. Поддєрьогін, О.В. Авраменко, Л.Т. Соляник, М.Д. Білик, М.Я. Рупняк, В.В. Ковальов, Г.Г. Кірейцев, М.Я. Коробов, В.М. Суторміна, Є.С. Стоянова, А.Д. Шеремет та ін. Здобутки цих науковців створили вагомий підґрунтя для подальших теоретичних та практичних досліджень.

Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення формування активів підприємства на основі оцінки сучасного їх стану та джерел формування, а також вивчення теоретичних аспектів досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі від-

сутній єдиний підхід щодо визначення сутності активів підприємства. Згідно з Національними положеннями (стандартів) бухгалтерського обліку, активи – це ресурси, контрольовані підприємством внаслідок минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому [1].

За І.О. Бланком, активи підприємства – це контрольовані ним економічні ресурси, сформовані за рахунок інвестованого в них капіталу, які характеризуються детермінованою вартістю, продуктивністю і здатністю генерувати дохід, постійний оборот яких у процесі використання пов'язаний з чинником часу, ризику та ліквідності [2, с. 19-20].

Інші автори значно вужче розглядають активи як майно, що є у власності підприємства [3, с. 148; 4, с. 524; 5, с. 57].

Таким чином, активи підприємства можна охарактеризувати як ресурси, сформовані за рахунок інвестованого в них капіталу, контрольовані підприємством внаслідок минулих подій, які характеризуються детермінованою вартістю, продуктивністю і здатністю генерувати дохід, постійний оборот яких у процесі використання пов'язаний з чинником часу, ризику й ліквідності та призведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

Джерелами формування активів підприємства виступають фінансові ресурси, які можна визначити, як сукупність грошових коштів (як у фондовій, так і у нефондовій формах), яку змогло зосередити у своєму розпорядженні підприємство на певний момент для здійснення своєї статутної діяльності шляхом вкладення цих коштів у активи підприємства для забезпечення розширеного відтворення та виконання фінансових зобов'язань.

Основними критеріями ефективності формування активів є фінансова стійкість та ліквідність підприємства.

Фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів, при якому підприємство, вільно маневруючи грошовими коштами, здатне шляхом ефективного їх використання забезпечити безперервний процес виробничо-торговельної діяльності, а також – затрати на його розширення та оновлення [6, с. 87]. Наявність у підприємства власного оборотного капіталу є дотриманням мінімальної умови фінансової стійкості.

Виділяють чотири типи фінансової стійкості:

– абсолютна стійкість – для забезпечення запасів достатньо власних обігових коштів. Платоспроможність підприємства гарантована;

- нормальна стійкість – для забезпечення запасів, крім власних обігових коштів, залучаються довгострокові кредити та позики. Платоспроможність підприємства гарантована;
- нестійкий фінансовий стан – для забезпечення запасів, крім власних обігових коштів і довгострокових кредитів та позик, залучаються короткострокові кредити та позики. Платоспроможність підприємства порушена, але її можна відновити;
- кризовий фінансовий стан – для забезпечення запасів не вистачає джерел їх формування. Підприємству загрожує банкрутство.

Ліквідність підприємства – це його здатність здійснити перетворення фінансових або матеріальних активів у грошові кошти з метою своєчасного виконання зобов'язань [7, с. 37]. Вона визначається за допомогою таких показників, як коефіцієнт абсолютної, загальної та швидкої ліквідності, алгоритм розрахунку яких наведено у табл. 1.

Таблиця 1.
Показники оцінки ліквідності підприємства

№ п/п	Показники	Умовне позначення	Методика розрахунку	Характеристика
1	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	<i>Кабс</i>	$K_{абс} = \frac{ГК}{ПЗ}$, де <i>ГК</i> – грошові кошти та їх еквіваленти; <i>ПЗ</i> – поточні зобов'язання	Визначає, яку частку поточних зобов'язань підприємство може погасити на даний момент часу. Нормативне значення – не менше 0,2-0,25
2	Коефіцієнт загальної ліквідності	<i>Кзаг</i>	$K_{заг} = \frac{ОА}{ПЗ}$, де <i>ОА</i> – оборотні активи	Показує, яка величина поточних активів припадає на 1 гривню поточних зобов'язань. Норматив – не менше 2,0

3	Коефіцієнт швидкої ліквідності	$K_{шв}$	$K_{шв} = \frac{OA - Z}{ПЗ}$, де Z – запаси	Враховує найбільш ліквідні поточні активи, що припадають на 1 гривню поточних зобов'язань. Нормативне значення – 1,0-1,5
---	--------------------------------	----------	---	--

Для оцінки ефективності формування активів також потрібно дослідити ліквідність балансу, що виражається в ступені покриття боргових зобов'язань підприємства його активами, термін перетворення яких у грошову готівку відповідає терміну погашення платіжних зобов'язань.

З цією метою статті активів умовно розподіляють на чотири групи, залежно від ступеня їх ліквідності [8, с. 279]:

1) A_1 – абсолютно ліквідні активи (грошові кошти та короткострокові фінансові вкладення);

2) A_2 – активи, що швидко реалізуються (готова продукція, відвантажені товари і дебіторська заборгованість);

3) A_3 – активи, що повільно реалізуються (виробничі запаси та незавершене виробництво);

4) A_4 – активи, що важко реалізуються (основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові вкладення, незавершене будівництво).

Відповідно, усі зобов'язання, залежно від строковості їх погашення, поділяють також на чотири групи:

1) $П_1$ – найбільш строкові зобов'язання (кредиторська заборгованість та кредити банку, строк повернення яких настав);

2) $П_2$ – середньострокові зобов'язання (короткострокові кредити банку);

3) $П_3$ – довгострокові зобов'язання (довгострокові кредити банку та позики);

4) $П_4$ – власний (акціонерний) капітал, що є постійно в розпорядженні підприємства.

Баланс вважають абсолютно ліквідним, якщо: $A_1 \geq П_1$; $A_2 \geq П_2$; $A_3 \geq П_3$; $A_4 \leq П_4$.

Проаналізуємо склад та структуру активів ВАТ “Рівнеазот”, величину власних та позикових джерел фінансування та їх вплив на фінансовий стан підприємства.

Фінансовий стан підприємства більшою мірою залежить від доцільності та правильності вкладення фінансових ресурсів у активи. Динаміка складу та структури активів ВАТ “Рівнеазот” наведена в табл. 2 [9].

Як бачимо, величина оборотних активів зростає, але зменшується сума необоротних активів, що є в розпорядженні підприємства. На 01.01.07р. вартість майна становила 744,9 млн. грн. і зросла на 34,7 млн. грн. (4,9%) у порівнянні з попереднім періодом. Протягом року відбулося зменшення його вартості на 45,2 млн. грн. (6,1%).

Таблиця 2.
Динаміка складу і структури активу балансу
ВАТ "Рівнеазот" за 2005-2007 рр.

Показники	На 01.01.06	На 01.01.07	На 01.01.08	Відхилення (2006/2005)		Відхилення (2007/2006)	
				Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %	Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %
Валюта балансу, млн. грн. в тому числі:	710,2	744,9	699,7	34,7	104,9	-45,2	93,9
необоротні активи, млн. грн. у % до валюти балансу	540,4 76,1	528,6 71,0	197,9 28,3	-11,8 -5,1	97,8 -	-330,7 -42,7	37,4 -
оборотні активи, млн. грн. у % до валюти балансу	169,7 23,9	216,2 29,0	501,7 71,7	46,5 5,1	127,4 -	285,5 42,7	232,1 -
витрати майбутніх періодів, млн. грн. у % до валюти балансу	0,1 0,0	0,1 0,0	0,1 0,0	0,0 0,0	100,0 -	0,0 0,0	100,0 -

Найбільшу частку у складі активів ВАТ "Рівнеазот" займають необоротні активи, яка має тенденцію до зниження. Натомість, частка оборотного капіталу зростає. Наприкінці 2007 року ці показники становили 28,3 та 71,7 % відповідно.

У табл. 3 наведено динаміку джерел формування активів

ВАТ "Рівнеазот". Спостерігається тенденція до зниження суми власного капіталу підприємства, тоді як позиковий продовжує зростати. Постійно зменшується частка власних джерел у фінансуванні активів. За досліджуваний період вона змінилася з 52,4 до 34,2 %. Підвищується питома вага позикових коштів – від 47,6 до 65,8 %. Відбулося залучення зовнішніх запозичень з одночасним зменшенням величини власного капіталу, що означає посилення залежності підприємства від кредиторів.

Таблиця 3.
Динаміка джерел формування активів
ВАТ "Рівнеазот" за 2005-2007 рр.

Показники	На 01.01.06		На 01.01.07		На 01.01.08		Відхилення (2006/2005)		Відхилення (2007/2006)	
	На млн. грн.	%	На млн. грн.	%	На млн. грн.	%	Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %	Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %
Власний капітал, млн. грн. у % до всього	374,8 52,4		340,1 45,7		239,3 34,2		-31,7 -6,7	91,5 -	-100,8 -11,5	70,4 -
Довгострокові зобов'язання, млн. грн. у % до всього	119,9 16,9		158,2 21,2		37,2 5,3		38,3 4,4	132,0 -	-121,0 -15,9	23,5 -
Короткострокові зобов'язання, млн. грн. у % до всього	218,5 30,8		246,6 33,1		423,2 60,5		28,1 2,3	112,9 -	176,6 27,4	171,6 -
Запозичений капітал, млн. грн. у % до всього	338,4 47,6		404,8 54,3		460,4 65,8		66,4 6,7	119,6 -	55,6 11,5	113,7 -
Баланс (всього), млн. грн.	710,2		744,9		699,7		34,7	104,9	-45,2	93,9

Вплив структури активів та джерел їх формування на фінансову стійкість акціонерного товариства можна оцінити шляхом визначення типу фінансової стійкості підприємства (табл. 4).

Дані таблиці свідчать про те, що станом на перші дві дати ба-

лансу ВАТ “Рівнеазот” не мало у наявності власного оборотного капіталу. Його значення було від’ємним. На кінець 2007 р. цей показник набув додатного значення. У ВАТ “Рівнеазот” нестійкий фінансовий стан. При недостатньому обсязі власного оборотного капіталу для забезпечення запасів підприємство залуєє поряд із довгостроковими кредитами короткострокові зобов’язання. Це свідчить про порушену платоспроможність акціонерного товариства.

*Таблиця 4.
Динаміка показників, що характеризують тип фінансової стійкості ВАТ “Рівнеазот” за 2005-2007 рр., млн. грн.*

Показники	На 01.01.06	На 01.01.07	На 01.01.08	Відхилення (2005/2004)		Відхилення (2006/2007)	
				Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %	Абсолютне, млн. грн.	Відносне %
Запаси	104,7	122,9	164,5	18,2	117,4	41,6	133,8
Довгострокові зобов’язання	119,9	158,2	37,2	38,3	132,0	-121,0	23,5
Короткострокові зобов’язання	218,5	246,6	423,2	28,1	112,9	176,6	171,6
Власний капітал	371,8	340,1	239,3	-31,7	91,5	-100,8	70,4
Необоротні активи	540,4	528,6	197,9	-11,8	97,8	-330,7	37,4
Власний оборотний капітал	-168,6	-188,5	41,4	-19,9	111,8	229,9	-22,0
Власний оборотний капітал + довгострокові зобов’язання	-48,7	-30,3	78,6	18,4	-	108,9	-
Власний оборотний капітал + довгострокові зобов’язання + короткострокові зобов’язання	169,8	216,3	501,8	46,5	127,4	285,5	232,0

Вкладення фінансових ресурсів підприємства у активи визначає співвідношення їх груп за рівнем ліквідності та безпосередньо впливає на ліквідність балансу підприємства. Остання визначається пропорцією фінансування активів різних ступенів ліквідності за рахунок тих чи інших груп пасивів різної терміновості. Динаміка показників ліквідності балансу ВАТ “Рівнеазот” наведена у табл. 5.

З даних таблиці видно, що ліквідність балансу ВАТ “Рівнеазот” порушена. Протягом досліджуваного періоду найбільш строкові зобов'язання значно перевищували суми найбільш ліквідних активів. На 01.01.06 р. баланс підприємства ВАТ “Рівнеазот” повністю не відповідав критеріям абсолютної ліквідності. На 01.01.07 р. найбільш строкові зобов'язання перевищували найбільш ліквідні активи, повільно реалізовані активи були меншими за довгострокові пасиви, а власного капіталу не вистачало на покриття низьколіквідних активів. На початок 2008 року з усіх чотирьох статей активів критеріям абсолютної ліквідності відповідало три. Єдиним негативним моментом було перевищення величини кредиторської заборгованості над сумою грошових коштів та їх еквівалентів

Таблиця 5.
Динаміка показників ліквідності балансу
ВАТ “Рівнеазот” за 2005–2007 рр., млн. грн.

Групи активів	На 01.01.06	На 01.01.07	На 01.01.08	Групи пасивів	На 01.01.06	На 01.01.07	На 01.01.08	Платіжний надлишок або нестача		
								На 01.01.06	На 01.01.07	На 01.01.08
A1	15,1	5,5	58,3	П1	152,3	218,6	274,2	-137,2	-213,1	-215,9
A2	53,1	108,7	321,4	П2	66,2	28,0	149,0	-13,1	80,7	172,5
A3	101,6	102,0	122,1	П3	119,9	158,2	37,2	-18,2	-56,1	84,8
A4	540,4	528,6	197,9	П4	371,8	340,1	239,3	168,6	188,5	-41,4

Баланс	710,2	744,9	699,7	Баланс	710,2	744,9	699,7	-	-	-
--------	-------	-------	-------	--------	-------	-------	-------	---	---	---

Наступним кроком є дослідження впливу формування активів на ліквідність підприємства.

Динаміка коефіцієнтів ліквідності ВАТ “Рівнеазот” наведена у табл. 6.

Як бачимо, коефіцієнти абсолютної, загальної та швидкої ліквідності є нижчими за нормативні значення. Це свідчить про те, що підприємство не мало достатньо коштів для погашення поточних боргів, які можуть виникнути. Отже, підприємство на моменти здійснення аналізу було неплатоспроможним і керівництву ВАТ “Рівнеазот” необхідно вжити заходів щодо підвищення ліквідних активів та зростання платоспроможності для уникнення ризику банкрутства.

Таблиця 6.
Динаміка коефіцієнтів ліквідності
ВАТ “Рівнеазот” за 2005-2007 рр.

Показники	На 01.01.06	На 01.01.07	На 01.01.08	Відхилення (2006/2005)		Відхилення (2007/2006)	
				Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %	Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %
Грошові кошти та їх еквіваленти, млн. грн.	15,1	5,5	58,3	-9,6	36,4	52,8	1062,5
Поточні зобов'язання, млн. грн.	218,5	246,6	423,2	28,1	112,9	176,6	171,6
Оборотні активи, млн. грн.	169,7	216,2	501,7	46,5	127,4	285,5	232,1
Запаси, млн. грн.	104,7	122,9	164,5	18,2	117,4	41,6	133,8

Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,07	0,02	0,14	-0,05	32,3	0,12	619,2
Коефіцієнт загальної ліквідності	0,78	0,88	1,19	0,10	112,9	0,31	135,2
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,30	0,38	0,80	0,08	127,2	0,42	210,7

Спрощений прогнозний баланс ВАТ “Рівнеазот” на 2008 р., що враховує вимоги ефективного формування активів підприємства, представлений у табл. 7.

Таблиця 7.
Рекомендований баланс формування активів
ВАТ “Рівнеазот” на 2008 рік

Актив, млн. грн.		Пасив, млн. грн.	
Необоротні активи	423,8	Власний капітал	353,2
Оборотні активи	282,6	Довгострокові зобов'язання	250,5
– запаси	179,9	Поточні зобов'язання	102,7
– грошові кошти та їх еквіваленти	20,6	– короткострокові кредити банків	33,9
– дебіторська заборгованість	82,1	– кредиторська заборгованість	68,8
Баланс	706,4	Баланс	706,4

Показники балансу було отримано на основі наступних обрахунків. Спочатку ми визначили, використовуючи середню геометричну, середньорічний темп росту чистого доходу за останні три роки, який становить 125,2 %. Ми запланували, що у 2008 р. чиста виручка зросте не менше, ніж на цю величину порівняно з 2007 роком. Вона становитиме: $1022,2 \times 1,252 = 1279,8$ (млн. грн.). Темпи росту собівартості також не повинні перевищувати цей показник, тому виручка дорівнюватиме: $824,7 \times 1,252 = 1032,5$ (млн. грн.). Аналогічно ми плануємо, що валюта балансу також зросте середнім темпом за останні три роки (97,8 %). Її розрахунок проводимо шляхом множення середньорічної величини валюти балансу у 2007 році та цей темп

росту: $722,3 \times 0,978 = 706,4$ (млн. грн.).

Враховуючи, що ВАТ “Рівнеазот” є промисловим підприємством, обираємо таку структуру активів: 60 % – необоротні і 40 % – оборотні. Відповідно вони становитимуть 423,8 та 282,6 млн. грн. У складі оборотних активів необхідно, щоб середньорічна вартість запасів у 2008 році зросла не більше, ніж темп росту планованого чистого доходу. Вона становитиме: $143,7 \times 1,252 = 179,9$ (млн. грн.). Внаслідок цього сума, що припадатиме на грошові кошти та дебіторську заборгованість, знайдеться таким чином: $282,6 - 179,9 = 102,7$ (млн. грн.).

Для забезпечення нормальної фінансової стійкості підприємству необхідно, щоб власний капітал, плюс довгострокові зобов'язання покривали необоротні активи та запаси. Тобто, в сумі вони становитимуть: $423,8 + 179,9 = 603,7$ (млн. грн.). Поточні зобов'язання слід сформувати у величині: $706,4 - 603,7 = 102,7$ (млн. грн.).

Тепер повернемося до активу балансу і обрахуємо величину грошових коштів та їх еквівалентів, необхідну для дотримання мінімального рівня абсолютної ліквідності: $0,2 \times 102,7 = 20,6$ (млн. грн.). Тому величина дебіторської заборгованості складе 82,1 млн. грн. ($102,7 - 20,6$).

Для визначення величини кредиторської заборгованості у складі поточних зобов'язань, обчислимо спочатку період обороту дебіторської заборгованості. У нашому прикладі він становить 23 дні. Відповідно обсяг кредиторської заборгованості слід планувати так, щоб кошти від дебіторів надходили раніше, ніж потрібно буде сплачувати борги кредиторам, тобто період обороту кредиторської заборгованості має бути довшим, ніж у дебіторської. Враховуючи це, мінімальний період обігу кредиторської заборгованості повинен становити 24 дні. При цьому періоді обігу та собівартості необхідний обсяг кредиторської заборгованості становитиме 68,8 млн. грн. Звідси, величина короткострокових кредитів банків у сумі поточних зобов'язань дорівнюватиме 33,9 млн. грн.

При визначенні величини власного капіталу дотримуватимемося його частки хоча б 50 % у загальній величині фінансових ресурсів акціонерного товариства. Сума власних коштів становитиме: $706,4 \times 0,5 = 353,2$ (млн. грн.). Тоді потреба у довгострокових позиках становитиме 250,5 млн. грн.

Методом простих обрахунків неважко переконатися, що складений баланс забезпечуватиме не лише дотримання нормальної фінансової стійкості, а й виконання нормативів ліквідності підприємства. Варто також зазначити, що цей варіант

не є єдино правильним, оскільки розміри власних коштів та довгострокових кредитів можна вибирати, залежно від умов отримання позичок на тривалий термін, а також планованого чистого прибутку підприємства, який дасть змогу наростити постійні пасиви. Аналогічні аспекти стосуються і структури поточних зобов'язань.

Узагальнюючи, можна сказати, що, порівняно з базисним роком, пропонований баланс передбачає суттєве зменшення найбільш строкових зобов'язань, короткострокових кредитів банків, дебіторської заборгованості, збільшення довгострокових джерел фінансування та необоротних активів.

При формуванні активів підприємства необхідно стежити не лише за його фінансовою стійкістю та ліквідністю, але й фінансовою безпекою, що відображається у якості та збалансованості сукупності фінансових інструментів, технологій, послуг, що використовуються підприємством, його стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз. Фінансова система підприємства повинна забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів та статутної діяльності достатніми обсягами фінансових ресурсів.

Основним критерієм забезпечення фінансової безпеки ВАТ “Рівнеазот” є наявність позитивного фінансового результату комерційної діяльності підприємства, величина якого забезпечує розвиток, впевненість у його подальшій діяльності, достатній рівень фінансової стійкості та збільшує обсяг фінансових ресурсів, щокладаються у активи підприємства.

Висновок. Результати дослідження дають змогу визначити основні напрями удосконалення формування активів підприємства. З метою забезпечення фінансової стійкості та ліквідності ВАТ “Рівнеазот” необхідно збільшувати питому вагу довгострокових джерел фінансування для покриття необоротних активів та підтримання у достатньому обсязі власного оборотного капіталу. Для цього потрібне досягнення високих фінансових результатів за найменших витрат, забезпечення безперервної роботи підприємства, своєчасний та оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів, які є в його розпорядженні, а також спрямування коштів на економічний розвиток акціонерного товариства.

Література

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затверджене наказом Міністерства фінансів України. – № 7 від 31 березня 1999 р. // www.teraudit.com.ua

2. Бланк И.А. Управление активами. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 720 с.
3. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 768 с.
4. Фінанси підприємств: Підручник / За ред. проф. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.
5. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 439 с.
6. Шеремет О.О. Фінансовий аналіз: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2003. – 364 с.
7. Давиденко Н.М. Ліквідність та платоспроможність як показники ефективності фінансового менеджменту підприємства // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 2 (44). – С. 36-40.
8. Білик М.Д., Павловська О.В. Питуляк Н.М. Фінансовий аналіз: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 592 с.
9. www.smida.gov.ua
10. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / К.С. Горячева. – Київ, 2006. – 19 с.